

УДК339.9(075.8)

Краснодєд Т.Л., к.е.н., доцент
Бакіна Т.В., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ СТРУКТУРИ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ ТА НАРОЩУВАННЯ ЇЇ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. У статті виявлено об'єктивну необхідність дослідження товарної структури експортованої та імпортованої сільськогосподарської і продовольчої продукції. Виявлено види вітчизняної продукції, яка має найбільший попит на світовому ринку. Визначено характер українського попиту на продукцію іноземних виробників. Водночас розглянуто резерви удосконалення експортно-імпортної структури аграрно-продовольчої продукції. Запропоновано напрями розробки раціональної стратегії нарощування експортного потенціалу України в контексті підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку продовольства.

Ключові слова: зовнішня торгівля, світовий ринок, товарна структура, експорт, імпорт, сільськогосподарська продукція, продовольча продукція, конкурентоспроможність.

Jel code classification: O40, O13

Krasnoded T. L.
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics Department;
Bakina T. V.
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics Department
Tavria State Agrotechnological University

AGRICULTURAL PRODUCTS EXPORT AND IMPORT CHARACTERISTIC OF UKRAINE AND INCREASE ITS EXPORT POTENTIAL

Annotation. In the international economy an important subject of study is the foreign trade and export-import operations. Meanwhile, in the agriculture sphere of Ukraine very relevant subject for study is export commodity structure analyze of agricultural and food products, as it is the necessary condition for developing of the Ukrainian export potential increase strategy in the agro-food products world market.

The analysis of the export and import commodity structure of agricultural and food products showed that Ukraine is an active world agro-food market participant. It sells and buys raw materials and finished food products from foreign competitors. Many factors determine the volume and ratio of purchased and sold on the world market products. Milk and milk products, poultry eggs and natural honey predominated in export of live animals and animal products commodity structure. Cereal crops dominate in export vegetable products commodity structure considerable margin from other products in this category. Specific export share of adipose and oils and prepared food products in the total agricultural and food products exports is about the same level, in second place after grain. The imports of live animals and animal products commodity structure demonstrates relatively high level of fish and shellfish purchasing. The most imported animal origin products for this category is edible fruit nuts, coffee and tea. Prepared foods are the most imported categories in total agricultural and food products imports.

Improving export structure and increasing the export volume of raw materials and agro-industrial products is the main way to increase of competitiveness in the global food market. Enhance competitiveness level of agricultural products and increase the export volume is necessary in several stages, starting with achieving stability in material and technical base, ending the formation of rational marketing concept. Ukrainian businesses have the opportunity to increase sales volumes in the agricultural and food products global market if there will be a mechanism to reduce production costs and sale export products costs. At the same time the using of innovative development of export potential for national agrarians is a prerequisite for increase and improving export and import commodity structure.

Key words: foreign trade, world market, commodity structure, exports, imports, agricultural products, food products, the competitiveness.

Постановка проблеми. Сьогодні світовий продовольчий ринок супроводжує безліч проблем соціально-економічного характеру. Інтеграція України до світової торгівлі сировиною та продуктами харчування теж потребує певних зусиль для протистояння, наприклад, падінню зовнішнього попиту на українську продукцію, скороченню внутрішнього виробництва, конкуренції з боку китайського ринку тощо. Ці проблеми обумовлюють масове зниження обсягів споживання основних продуктів харчування та зменшення обсягів експорту вітчизняної продукції, збільшення частки імпорту сировинної і переробної продукції. Отже, існує потреба в оптимізації структури експортно-імпортних товарних потоків, удосконаленні зовнішньоторговельної політики та розвитку імпортозаміщення, що сприятиме зменшенню дефіциту зовнішньої торгівлі України. Тому дослідження міжнародної торгівлі, її експортно-імпортних можливостей є актуальним у контексті світової економіки, що в повній мірі можна віднести до АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних економістів-міжнародників та аграрників основи зовнішньої торгівлі та особливості формування експортно-імпортової структури агропродовольчої продукції досліджували: Гаркуша О.О. [1]; Заєць К.Д. [3]; Зборовська Ю.Л. [4]; Луценко В.О. [6]; Рубан І. В. [8]; Салькова І. Ю. і Следзь С. [9, 10] та інші.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення шляхів удосконалення експортно-імпортової структури сільськогосподарської та продовольчої продукції в контексті підвищення конкурентоспроможності України на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. До продукції сільського господарства відносять продукцію рослинного і тваринного походження, отриману наслідок вирощування сільськогосподарських культур і використання сільськогосподарських тварин, а також обсяг незавершеного виробництва у рослинництві, обсяг вирощування молодих багаторічних насаджень за рік та обсяг вирощування сільськогосподарських тварин (приплід, приріст живої маси). Продукцію оцінюють у постійних цінах, розрахованих як середньозважені ціни товарної та

нетоварної частини продукції сільського господарства. Товарна частина продукції оцінена за фактичними цінами реалізації, а нетоварна частина продукції – за собівартістю. За постійні ціни прийняті середні ціни 2010 року. До продовольчої продукції відносять готові до споживання продукти, створені в результаті переробки продукції рослинного і тваринного походження, а такої виробничі відходи. Товарну структуру сільськогосподарської та продовольчої продукції України слід розглядати з точки зору двох складових: товарної структури експорту та імпорту.

Товарна структура експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції – це співвідношення реалізованих на світовому ринку країною продуктів власного аграрно-промислового виробництва. Вона включає продукцію всіх трьох сфер АПК, починаючи від сировинного комплексу до готових продуктів переробки та відходів виробництва. Структура імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції України включає ті ж самі товарні елементи, але являє собою співвідношення закуплених на світовому ринку і ввезених в Україну продуктів агропромислового комплексу.

В Україні така продукція включає наступні категорії: I. Живі тварини; продукти тваринного походження. II. Продукти рослинного походження. III. Жири та олії тваринного або рослинного походження. IV. Готові харчові продукти. Категорія «Живі тварини; продукти тваринного походження» включає наступні елементи: живі тварини; м'ясо та їстівні субпродукти; риба і ракоподібні; молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед; інші продукти тваринного походження. До категорії «Продукти рослинного походження» відносять: живі дерева та інші рослини; овочі; їстівні плоди та горіхи; кава, чай; продукція борошномельно-круп'яної промисловості; зернові культури; насіння і плоди олійних рослин; шелак природний; рослинні матеріали для виготовлення. «Жири та олії тваринного або рослинного походження» містять: жири та олії тваринного походження; жири та олії рослинного походження; комбіновані жири та олії тваринного і рослинного походження. Категорія «Готові харчові продукти» вклю-

чає наступні елементи: продукти з м'яса, риби; цукор і кондитерські вироби з цукру; какао та продукти з нього; готові продукти із зерна; продукти переробки овочів; різні харчові продукти; алкогольні і безалкогольні напої; залишки і відходи харчової промисловості; тютюн і промислові замітники тютюну[2, 5].

Аналіз товарної структури експорту та імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції в Україні проведено на основі статистичних даних Держкомстату України за 2010-2015 рр. [7, 11].

Аналіз товарної структури експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції в Україні дозволить виявити, по-перше, види продукції, які мають найбільший попит на світовому ринку сировинно-харчових продуктів та, навпаки, види продукції, попит на які є невисоким. І, по-друге, виявити перспективні резерви зростання цього попиту.

Дослідження засвідчило наявність декількох тенденцій. По-перше, це стабільне зростання вартості реалізованої на зовнішньому ринку продукції з 2010 по 2012 рік. Всього по всіх видах продукції це зростання склало 80,2%, що в грошовому вигляді дорівнює 7969625,2 тис. дол. По-друге, переважаюче зменшення вартості реалізованої продукції протягом останніх трьох років, яке загалом за цей період склало 14,5% (2475660,8 тис. дол.). На таке зменшення істотно вплинуло зменшення вартості експорту живих тварин і продуктів тваринного походження (24,0%) та готових харчових продуктів (30,9%). Аналізуючи зміни вартості реалізованої продукції на світовому ринку за весь (2010-2015 рр.) період, необхідно відмітити загальне зростання вартості експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції на 46,5%. У тому числі воно викликано переважно зростанням вартості експорту продуктів рослинного походження на 100,5% та жирів і олій тваринного або рослинного походження на 26,1%. Аналізуючи власне структуру експорту, можна відмітити, що найбільші надходження належать продуктам рослинного походження, далі жирам і олійним продуктам та готовим харчовим продуктам. Середня питома вага за шість років кожного з цих видів продук-

тів у загальній вартості експорту відповідно склала 49,0, 23,7 та 20,8%. Отже, збільшення експорту цих товарних категорій можна вважати резервом удосконалення його товарної структури. До того ж необхідно відмітити такий позитивний момент, як щорічне зростання частки продуктів рослинного походження в загальній вартості експорту (14,7 відсоткових пункти за шість років), чого, на жаль, не можна сказати про жиросодержачі та готові харчові продукти.

Аналіз товарної структури експорту живих тварин та продуктів тваринного походження за період 2010-2015 рр. свідчить про наступне. По-перше, відбулося зниження частки продажу цієї категорії у загальній вартості експорту на 2,1 відсотковий пункт. По-друге, відбулося загальне зростання вартості експортованої на світовий ринок продукції даної категорії, яке склало 6,7%, що в грошовому виразі дорівнює 52048,3 тис. дол. Це відносно невелике зростання вартості викликано двома тенденціями зміни вартості експорту. По-перше, значним приростом вартості експорту власне живих тварин (на 605,0 %) та м'яса і істивних субпродуктів (на 318,8%). Проте, якщо взяти до уваги той факт, що в країні не спостерігається зростання продуктивного поголів'я вже багато років, то можна з упевненістю стверджувати, що це зростання викликане зростанням цін на товари даної категорії та інфляційними чинниками. По-друге, відбулося зменшення вартості експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці і натурального меду (40,4%) та риби і ракоподібних (на 38,1%). Проте, рибна продукція, на відміну від молокопродуктів, посідає невелику частку в структурі експорту аграрно-промислової продукції (0,2 і 6,5 із 7,8 у 2010 році та 0,1 і 2,7 із 5,7 у 2015 році відповідно), тому вирішальну роль у зміні вартості експорту відіграють кризові зміни показників саме у молокопродуктовому комплексі. Тобто, функціонування вітчизняних м'ясо-молочних виробничих підкомплексів на повну потужність з не спадаючим рівнем рентабельності є запорукою підвищення експортного потенціалу країни за умов повноцінного сировинного забезпечення.

У товарній структурі експорту продуктів рослинного походження зі значним відри-

вом від інших видів продукції за цією категорією переважають зернові культури. Їх питома вага в загальній вартості експорту сільгосппродукції в середньому за 2010-2015 рр. становила 35,1% і необхідно відмітити, що має місце тенденція до її постійного зростання. На другому місці в загальній вартості експорту знаходяться насіння і плоди олійних рослин (їх середня питома вага в загальній вартості експорту аграрно-промислової продукції за шість років дорівнює 10,7%, проте не має тенденції до зростання). Тобто, підвищення обсягів виробництва та реалізації зернових та олійних культур також є резервом нарощування експортного потенціалу України. Інші види продуктів рослинного походження не значно впливають на продовольчий експортний потенціал країни, оскільки їх вартісні надходження в структурі реалізації аграрно-промислової продукції займають мізерну частку (переважно менше 1,0%). Щодо вартісних показників то тут необхідно відмітити загальне зростання експорту по всій категорії продуктів рослинного походження вдвічі. Відбулось воно переважно за рахунок зростання вартості реалізованих зернових на 145,5%.

Щодо товарної структури експорту жирів, олії тваринного або рослинного походження та готових харчових продуктів, то слід зазначити, що їх питома частка в загальній структурі експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції знаходиться майже на одному рівні, на другому місці після зернових. Тобто, при ефективній маркетинговій стратегії, орієнтованій на світовий сировинно-продовольчий ринок, реалізація продукції по цих товарно-експортних категоріях забезпечить нарощування аграрно-промислового експортного потенціалу країни. Якщо звернути увагу на вартісну структуру експорту готових харчових продуктів, то можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу серед інших видів продукції мають залишки і відходи харчової промисловості. Це єдина категорія, що має тенденцію до стабільного зростання питомої ваги у загальній вартості експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції з 2010 до 2015 рр. (з 4,8 до 6,8%) і має достатньо високий експортний потенціал, враховуючи невеликі витрати на виробництво. Наймен-

шу питому вагу мають продукти з м'яса риби – 0,3% у структурі загального експорту аграрно-промислової продукції (середнє за шість років). Щодо зміни загальної експортної вартості продукції за 2010-2015 рр., то загальне зростання спостерігається тільки по жирах та оліях тваринного або рослинного походження на 26,1% (або 682484,7 тис. дол.), з готових харчових продуктів – по готових продуктах із зерна; залишках і відходах харчової промисловості; тютюну і промислових заміниках тютюну (5,4, 107,8 та 64,0% або 13628,0, 516714,9 та 136899,1 тис. дол.).

Товарна структура імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції демонструє відносну картину щодо того, які продукти сировинно-виробничі потужності країни не дозволяють виробити в достатній кількості для задоволення власних потреб сьогодні та на найближчу перспективу, а також у певній мірі демонструє рівень конкурентоспроможності продукції на світовому продовольчому ринку.

У товарній структурі імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції України протягом останніх шести років переважають готові харчові продукти. Їх середня питома вага за 2010-2015 рр. становить 43,2%, продукти рослинного походження – 31,2%, живі тварини і продукти тваринного походження – 19,7%, жири і олії тваринного або рослинного походження – 5,9%. Позитивним моментом є те, що загальна вартість імпортованої сільськогосподарської продукції за 2010-2015 рр. знизилася на 39,5% (2279114,2 тис. дол.), у тому числі по всіх категоріях продукції: живі тварини та продукти тваринного походження – на 55,9%; продукти рослинного походження – на 26,7%; жири та олії тваринного або рослинного походження – на 59,6%, готові харчові продукти – на 35,8%. В залежності від видів імпортованої продукції, з одного боку, це може означати обмеження фінансових можливостей країни для придбання імпортованої сільськогосподарської та продовольчої продукції, а з іншого, – може свідчити про удосконалення і нарощування відповідних власних виробничих, економічних та інших можливостей для підвищення рівня самозабезпечення вітчизняною продукцією. Але,

враховуючи високу питому вагу закупівлі готових продуктів харчування на світовому ринку, говорити про зміцнені і нарощені власні виробничі потужності ще досить рано.

Товарна структура імпорту живих тварин та продуктів тваринного походження демонструє відносно високий рівень закупівлі риби і ракоподібних (9,3% в середньому за 2010-2015 рр.) у загальній структурі сільськогосподарської та продовольчої імпортованої продукції. На думку авторів, це обумовлено напрямами виробничої спеціалізації в країні та високим рівнем конкуренції у відповідному світовому сегменті, що охоплює виробництво і продаж морепродуктів. На другому місці після рако- і рибопродуктів йдуть м'ясо та їстівні субпродукти та категорія «молочки», яєць і меду (6,1 та 2,3% в середньому за 2010-2015 рр.). Проте, оскільки в країні достатньо високий експортний потенціал меду, то головні проблеми по самозабезпеченню власною продукцією по останніх двох категоріях стосуються саме м'ясо-молокопродуктового виробництва, як неодноразово зазначалось.

Товарна структура імпорту продуктів рослинного походження свідчить про те, що найбільш імпортованою продукцією за цією категорією в країні є їстівні плоди та горіхи, а також кава та чай (13,4 та 4,5% в середньому за 2010-2015 рр. у загальній структурі імпорту аграрно-промислової продукції); найменш імпортованою є продукція борошномельно-круп'яної промисловості і шелак природний (менше 1,0%). Такі пропорції, на думку авторів, як і у випадку з морепродуктами, обумовлені виробничою специфікою та спеціалізацією вітчизняних галузей. Наприклад, незважаючи на великі обсяги виробництва вітчизняних фруктів та горіхів, до країни все одно ввозиться значна кількість екзотичних плодів. Або в країні не вирощують кавові зерна і без відповідного імпорту, не маючи достойних субститутів, не обійтися. Щодо вартісних показників зміни імпорту продуктів рослинного походження, то необхідно зазначити, що загальне зменшення цієї вартості на 26,7% за 2010-2015 рр. викликано зменшенням відповідного показника практично по всіх видах продукції, за деяким виключенням (зернові культури,

насіння і плоди олійних рослин та рослинні матеріали для виготовлення, проте і по цих категоріях в основному незначне зростання).

Аналізуючи товарну структуру імпорту жирів, олій тваринного або рослинного походження та готових харчових продуктів, необхідно відмітити, що готові харчові продукти – це найбільш імпортована категорія в загальному імпорті сільськогосподарської та продовольчої продукції. Враховуючи той факт, що кількість української сировини та якість готової переробної продукції не витримує конкуренції не тільки на світовому, а й на вітчизняному ринку, показники питомої ваги достатньо високі по кожному підвиду категорії «готові харчові продукти», а також це знов-таки певна «екзотична» продукція. Особливо це стосується тютюну і тютюнових виробів, алкоголю, какао і какаопродуктів. В останній період найменш імпортованим є цукор і кондитерські вироби з цукру та продукти з м'яса, риби (відповідно 1,9 та 1,7% в середньому за 2010-2015 рр. у загальній структурі імпорту аграрно-промислової продукції). Аналізуючи вартісні показники імпорту готових харчових продуктів, можна відмітити його загальне зменшення (на 35,8%) за рахунок зниження відповідного показника по всіх без винятку видах продукції цієї категорії. Тобто, ймовірно має місце не тільки складне фінансове становище в країні, що призводить до зменшення обсягів закупівлі закордонних продуктів у натуральному вигляді, а й періодичне зниження світових цін на окремі категорії продуктів тощо.

Висновки. Аналіз товарної структури експорту та імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції показав, що Україна є активним учасником світового аграрно-продовольчого ринку. Вона як реалізує, так і закуповує сировину та готові продукти харчування у іноземних конкурентів. Обсяги та співвідношення придбаної і реалізованої на світовому ринку продукції обумовлює безліч факторів: виробничі і фінансові можливості вітчизняних виробників, специфіка продукції, рівень іноземної конкуренції, світові ціни тощо.

У товарній структурі експорту живих тварин та продуктів тваринного походження переважають молоко та молочні продукти,

яйця птиці і натуральний мед. У товарній структурі експорту продуктів рослинного походження зі значним відривом від інших видів продукції цієї категорії переважають зернові культури. Щодо товарної структури експорту жирів, олії тваринного або рослинного походження та готових харчових продуктів слід зазначити, що їх питома частка в загальній структурі експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції знаходиться приблизно на одному рівні, на другому місці після зернових. Товарна структура імпорту живих тварин та продуктів тваринного походження демонструє відносно високий рівень закупівлі риби і ракоподібних.

З продуктів рослинного походження найбільш імпортованою продукцією за цією категорією в країні є їстівні плоди та горіхи, а також кава та чай. Готові харчові продукти – це найбільш імпортована категорія в загаль-

ному імпорті сільськогосподарської та продовольчої продукції.

На основі проведеного аналізу вважаємо, що підвищувати рівень конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та нарощувати обсяги експорту продукції необхідно в декілька етапів, починаючи з досягнення стабільності в матеріально-технічній базі, закінчуючи формуванням раціональної маркетингової концепції. Українські підприємства мають можливості для нарощування обсягів сільськогосподарської та продовольчої продукції, яка реалізовується на світовому ринку, за умов впровадження механізму зниження витрат на виробництво і реалізацію експортної продукції. Застосування інноваційного розвитку експортного потенціалу для вітчизняних аграріїв є неодмінною умовою його нарощування та удосконалення експортно-імпоротної структури товарної продукції.

Список літератури:

1. Гаркуша О. О. Ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Автореф. [Електронний ресурс]: <http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/garkusha/diss/index.htm>
2. Експорт аграрної продукції у 2015 р./ Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>
3. Заєць К. Д. Державне регулювання виробництва та проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції/ К. Д. Заєць// Науковий вісник БДФА. Серія: Економічні науки : зб.наук.праць/ гол.ред. В.В. Прядко; Міністерство фінансів України, БДФА. – Чернівці: Технодрук, 2009. – Вип. 4. – С. 190-195
4. Зборовська Ю.Л. Підвищення конкурентоспроможності продукції - важлива умова нарощування експортного потенціалу АПК України/ Ю.Л. Зборовська// Зовнішня торгівля: право та економіка. - 2007. - №4. - С. 137-140
5. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року (проект) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>
6. Луценко В.О. Розробка заходів підвищення ефективності експортних операцій промислового підприємства. Автореф. [Електронний ресурс]: <http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2002/fem/lutsenko/diss.htm>
7. Рослинництво України 2015: стат. зб. / [за ред. О.М. Прокопенка]. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 180 с.
8. Рубан І. В. Обґрунтування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства на засадах збалансованої системи показників [Електронний ресурс]: http://www.rusnauka.com / 9._EISN_2007/ Economics/ 21328.doc.htm
9. Салькова І. Ю., Сторожук О. Л. Аналіз структури експорту продукції АПК/ І. Ю. Салькова// Глобальні та національні проблеми економіки. - 2016. - №9. – С.184-187
10. Следзь С. Агроекспорт / С. Следзь // Дзеркало тижня. Україна. – № 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua>
11. Тваринництво України 2015: стат. зб. / [за ред. О.М. Прокопенка]. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 211 с.

References

1. Garkusha O. O. Efektivnist zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti pidpriemstv. Avtoref. [Online]. - Available at: <http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/garkusha/diss/index.htm>
2. Eksport agrarnoyi produktsiyi u 2015 r./ Ministerstvo agrarnoyi politiki ta prodovolstva Ukrayini [Online]. – Available at: <http://minagro.gov.ua>
3. Zaets K. D. (2009) Derzhavne reguluyannya virobnitstva ta problemi pidvishchennya konkurentospromozhnosti silskogospodarskoyi produktsiyi/ K. D. Zaets// *Naukoviy visnik B DFA. Seriya: Ekonomichni nauki : zb.nauk.prats/ gol.red. V.V. Pryadko; Ministerstvo finansiv Ukrayini, B DFA. – Chernivtsi: Tehnodruk, Vip. 4, p. 190-195*
4. Zborovska, Yu.L. (2007) Pidvishchennya konkurentospromozhnosti produktsiyi - vazhлива умова naroshchuvannya eksportnogo potentsialu APK Ukrayini/ Yu.L. Zborovskall/ *Zovnishnya torgivlya: pravo ta ekonomika*, №4, p. 137-140

5. Kontseptsiya Derzhavnoyi tsilovoyi programi rozvitku agrarnogo sektoru ekonomiki na period do 2020 roku (proekt) [Online] / Ofitsiyiy sayt Ministerstva agrarnoyi politiki ta prodovolstva. – Available at: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>
6. Lutsenko, V.O. Rozrobka zahodiv pidvishchennya effektivnosti eksportnih operatsiy promislivogo pidpriemstva. Avto-ref. [Online]. – Available at: <http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2002/fem/lutsenko/diss.htm>
7. Roslinitstvo Ukrayini 2015: stat. zb. / [za red. O.M. Prokopenka]. – K. : Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini, 2016, 180 p.
8. Ruban, I. V. Obgruntuvannya strategiyi rozvitku zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti pidpriemstva na zasadah zbalansovanoyi sistemi pokaznikov [Online]. – Available at: http://www.rusnauka.com / 9_EISN_2007/ Economics/ 21328.doc.htm
9. Salkova, I. Yu., Storozhuk, O. L. (2016) Analiz strukturi eksportu produktsiyi APK. *Globalni ta natsionalni problemi ekonomiki*, №9, p.184-187
10. Sledz, S. Agroeksport. *Dzerkalo tizhnya. Ukrayina*. – № 33 [Online]. – Available at: <http://gazeta.dt.ua>
11. Tvarinnitstvo Ukrayini 2015: stat. zb. / [za red. O.M. Prokopenka]. – K. : Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini (2016), 211 p.